

ANNA GLIMOS-NADGÓRSKA

**Prawa i obowiązki
nauczycieli szkół powszechnych województwa śląskiego
Pragmatyka nauczycielska 1922–1939**

Zgodnie ze statutem województwa śląskiego z 15 lipca 1920 roku¹, całokształt spraw dotyczących funkcjonowania szkolnictwa na tym terenie – w tym także prawa i obowiązki nauczycieli oraz ich wynagradzanie – podlegał autonomicznym władzom śląskim, tj. Sejmowi Śląskiemu i wojewodzie, pełniącemu jednocześnie obowiązki kuratora szkolnego. Pomimo tych uprawnień, autonomiczne władze śląskie nie tworzyły w zasadzie nowego prawa, lecz dostosowywały ustawodawstwo śląskie do obowiązujących norm i przepisów ogólnopolskich.

W latach 1919–1926 zwrócono uwagę przede wszystkim na kwestię wynagradzania nauczycieli. Mniej interesowano się przepisami normującymi ich obowiązki i uprawnienia, czyli zagadnieniami tzw. pragmatyki nauczycielskiej. Akty prawne dotyczące tej pierwszej kwestii należało przyjąć i stosować od czasu rozpoczęcia pracy przez nauczycielstwo śląskie. Natomiast uregulowania prawne dotyczące pragmatyki można było stopniowo opracowywać i wprowadzać w życie, z wyjątkiem oczywiście tych zagadnień, które wymagały natychmiastowych rozstrzygnięć. Do tych ostatnich należał problem mianowania nauczycieli śląskich.

Obowiązujący w czasach pruskich i na początku po przejęciu władzy przez Polskę na części odzyskanego Górnego Śląska § 51 pruskiej ustawy z 17 grudnia 1920 roku (uzupełniający ustawę z 28 lipca 1906 roku²), do-

¹ Por. „Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej” (dalej: Dz.U. RP) 1920, nr 73, poz. 497; nowelizacje: Dz.U. RP 1921, nr 26, poz. 146; nr 69, poz. 449; nr 85, poz. 608.

² Ustawa o zakładaniu i utrzymywaniu szkół ludowych („*Volksunterhaltungsgesetz*”) z 28 lipca 1906 r. – „*Gest-Sammlung für die Königlichen Preussischen Staaten*” 1906, nr 35,

tyczący mianowania nauczycieli, został zawieszony rozporządzeniem wojewody z 16 sierpnia 1922 roku i potwierdzony ustawą Sejmu Śląskiego z 9 stycznia 1923 roku³. W części cieszyńskiej do czasu jej wejścia w skład województwa uprawnienia te należały do ministra⁴. Prawo mianowania nauczycieli w 1922 roku przyznano wojewodzie śląskiemu. Miało ono obowiązywać do czasu wydania przez autonomiczne ciało prawodawcze stosowanej ustawy szkolnej. Ważność tego passusu aktu śląskiego stale podkreślano⁵. Ze względu jednak na nieopracowanie takiej ustawy przez Sejm Śląski, uprawnienia te do 1932 roku i po wydaniu rozporządzenia prezydenta z 21 września tego roku należały do obowiązków wojewody śląskiego⁶.

Problem obowiązków służbowych i uposażenia nauczycieli, zaliczonych do grupy funkcjonariuszy państwowych, po raz pierwszy całościowo normowała ustawa Sejmu RP z 9 października 1923 roku. Przyjęta ona została przez Sejm Śląski w dniu 23 stycznia 1924 roku z mocą obowiązującą od 1 października 1923 roku⁷. Przyznawała nauczycielom, podzielonym na dwie grupy – stałych i tymczasowych (zgodnie z ustawą Sejmu RP z 27 maja 1919 roku⁸), m.in. następujące świadczenia socjalne: bezpłatną pomoc lekarską, ulgi w przejazdach państwowymi środkami komunikacji krajowej, a kie-

s. 335–364. Została ona około 1930 r. przetłumaczona i wydana przez pracownika WOP UWŚl. Edwarda Gruszkę.

³ „Dziennik Ustaw Śląskich” (dalej: Dz.U. Śl.) 1922, nr 17, poz. 51; nr 21, poz. 69; 1923, nr 4, poz. 33.

⁴ Na obszar ten rozciągnięto moc prawną ustaw Sejmu RP: z 17 lutego 1922 r. o zakładaniu i utrzymywaniu szkół publicznych i z 27 maja 1919 r. o ustalaniu i wynagradzaniu nauczycieli (Dz.U. RP 1922, nr 18, poz. 143 i 1919, nr 44, poz. 311) ze względu na podległość tego obszaru w latach 1920–1922 władzy centralnej w Warszawie.

⁵ Por. list Kurii Śląskiej z 17 listopada 1927 r. Archiwum Państwowe Katowice (dalej: AP Kat.), Urząd Wojewódzki Śląski (dalej: UWŚl.), Wydział Oświecenia Publicznego (dalej: WOP), sygn. 654, k. 90–91; Wydział Prezydialny (dalej: WPrez.), sygn. 121, k. 78–80.

⁶ Por. przypis 25.

⁷ Dz.U. RP 1923, nr 116, poz. 924 i Dz.U. RP 1924, nr 3, poz. 12; 1925, nr 19, poz. 46. Tekst tej pierwszej potwierdzało pismo kierownika Biura Prawno-Administracyjnego z 30 stycznia 1924 r. – „Dziennik Urzędowy Wydziału Oświecenia Publicznego” (dalej: Dz.Urz. WOP) 1924, nr 5, poz. 73–75. Zmiany do niej wprowadzone omówiono w noweli z 19 listopada 1924 r. i rozporządzeniu wojewody z 10 grudnia 1924 r. – Dz.U. Śl. 1924, nr 25, poz. 96 i nr 28, poz. 104. Por. AP Kat., UWŚl., WOP, sygn. 7, k. 19. Por. A. Smolański: *Uposażenie nauczycieli w Polsce. Zarys historyczny do 1939 roku*. Opole 1990.

⁸ Dz.U. RP 1919, nr 44, poz. 311. Uzupełniona ona była ustawą z 18 grudnia 1919 r. – „Dziennik Urzędowy Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego” (dalej: Dz.Urz. MWRiOP) 1920, nr 2, poz. 9. Ją z kolei uzupełniało rozporządzenie ministra z 18 marca 1920 r. – Dz.Urz. MWRiOP 1920, nr 7 poz. 51. Przepisy te zmieniała ustawa z 13 lipca 1920 r. (Dz.Urz. MWRiOP 1920, nr 20, poz. 132), rozszerzona rozporządzeniem ministra z 19 kwietnia 1921 r. (Dz.Urz. MWRiOP 1921, nr 8, poz. 207). Pomimo wprowadzanych zmian, podziału nauczycieli na stałych i tymczasowych nie zmieniono. Por. A. Smolański: *Struktura zawodowa nauczycielstwa w Polsce*. Opole 1996.

rownikom szkół i nauczycielom szkół jednoklasowych także dwie morgi ornego gruntu. Zrównywała prawa nauczycieli i dyrektorów szkół średnich w części cieszyńskiej z tymi, którzy pracowali w szkołach wydziałowych. Wskazywała ponadto na potrzebę uzupełniania przez nauczycieli kwalifikacji zawodowych⁹. Przyjęty w niej podział na nauczycieli stałych (tj. posiadających właściwe wykształcenie dla rodzaju szkoły będącej ich miejscem pracy, odpowiedni stan zdrowia i co najmniej 3-letni staż pracy zawodowej, a w odniesieniu do mężczyzn także uregulowany obowiązek służby wojskowej¹⁰) i tymczasowych, po uzupełnieniu go grupą tzw. nauczycieli kontraktowych, obowiązywał w Polsce i w województwie śląskim przez cały okres międzywojenny.

Oczekiwana przez polskie nauczycielstwo tzw. pragmatyka nauczycielska zaakceptowana została przez Sejm RP 1 lipca 1926 roku¹¹. Sejm Śląski przyjął ją 19 października 1927 roku, łącznie z poprawkami wprowadzonymi do niej w Rzeczypospolitej po 1 lipca 1926 roku oraz tzw. osobliwościami śląskimi¹². Przed jej przyjęciem śląski parlament przegłosował rezolucję swej Komisji Prawniczej o kompetentności uchwalania ustaw szkolnych przez autonomiczne ciało prawodawcze. O rozpatrywaniu projektu ustawy dotyczącej pragmatyki nauczycielskiej przez polski parlament informował posłów Sejmu Śląskiego już 17 czerwca 1926 roku Karol Stach. Jednocześnie przedłożył on posłom śląskim do rozważenia śląski projekt tej ustawy, opierający się na założeniach rozważanej ustawy państwowej z uwzględnieniem tzw. specyfiki śląskiej, czyli przyjęcia w ustawie pragmatycznej wspomnianych wyżej osobliwości śląskich. Zaliczono do nich: 1) zatrzymanie przez nauczycieli śląskich niektórych tytułów dotychczas im przysługujących; 2) zatrzymanie przez wojewodę uprawnień kuratora szkolnego; 3) przejęcie ciężarów Skarbu Państwa przez Sejm Śląski; 4) zatrzymanie postanowień ustawy dotyczącej pracy w szkolnictwie całego województwa tylko nauczycielek niezamężnych (zwanej popular-

⁹ Art. 31 ustawy z 9 października 1923 r. powoływał się na ustawę dotyczącą kwalifikacji nauczycieli szkół średnich (Dz.U. RP 1922, nr 9, poz. 828). Art. 12 tej ostatniej wskazywał: że „jeżeli nauczyciele do 1928 roku nie uzupełnią kwalifikacji zawodowych, to tracą prawo do nauczania”. Kwalifikacjami tymi – według pisma kierownika Biura Prawno-Administracyjnego z 30 stycznia 1924 r. – były świadectwa: dojrzałości gimnazjum lub seminarium nauczycielskiego, egzaminu wydziałowego lub egzaminu rektorskiego.

¹⁰ Zwracał na to uwagę okólnik ministra z 27 sierpnia 1925 r. – Dz.Urz. WOP 1925, nr 11, poz. 179.

¹¹ Dz.U. RP 1926, nr 92, poz. 530.

¹² Samą ustawę zawarto w: Dz.U. Śl. 1927, nr 22, poz. 40, a jej tekst: Dz.Urz. WOP 1927, nr 12, poz. 177; 1928, dodatek do nr 7/8, poz. 133. Zmianami tymi były: ustawa z 22 grudnia 1926 r., ustawa z 16 marca 1927 r. i ustawa z 15 lipca 1927 r. – Dz.URP 1926, nr 131, poz. 787 i Dz.Urz.WOP 1928, dodatek do nr 7/8, poz. 135; 1927, nr 28, poz. 232 i nr 67, poz. 592.

nie ustawą celibatową¹³. Celem tego typu działań, podjętych przez naczelnika Wydziału Oświecenia Publicznego Urzędu Wojewódzkiego Śląskiego (WOP UWŚl.), było uwzględnienie w pragmatycznej ustawie śląskiej także dotychczasowych śląskich norm ustawodawstwa szkolnego.

Ustawa śląska z 19 października 1927 roku, obowiązująca w przedmiocie stosunków służbowych nauczycieli w województwie śląskim od 1 grudnia tego roku¹⁴, bardzo szeroko (bo w 11 rozdziałach liczących 163 artykuły) podejmowała następujące zagadnienia: podjęcie pracy w zawodzie nauczycielskim, ocena pracy nauczyciela, jego obowiązki i prawa, odejście ze służby nauczycielskiej, a także kwestie dotyczące odpowiedzialności służbowej. Zachowano w niej przyjęty wcześniej podział na nauczycieli stałych i tymczasowych, jednak mianowania na stałe posady nauczycielskie i na stanowiska dyrektorów odbywać się miały w drodze konkursów. Szczególnie rozbudowano w niej kwestie oceny pracy nauczyciela.

Ustawa, chociaż podejmowała całokształt zagadnień dotyczących pracy polskiego nauczycielstwa, stale była uzupełniana różnego rodzaju nowelami i poprawkami ze względu na niejednolity ustroj polskiego szkolnictwa i odmienną interpretację wielu aktów prawnych. Do istotnych jej uzupełnień należy zaliczyć rozporządzenie ministrów oświaty i rolnictwa z 3 lutego 1928 roku, przyjęte w województwie na podstawie rozporządzenia wojewody z 31 lipca 1928 roku¹⁵, oraz akty ministerialne dotyczące posiadania przez nauczyciela odpowiedniego stanu zdrowia oraz składania przez niego przysięgi względnie przyrzeczenia służbowego¹⁶.

¹³ Sprawozdania stenograficzne z posiedzeń Sejmu Śląskiego – 153 posiedzenie I Sejmu Śląskiego (dalej: pos. I SŚl.) z 7 stycznia 1927 r., ł. 78; 141 pos. I SŚl. z 17 czerwca 1926 r., ł. 33. Naczelnik WOP K. Stach swe obowiązki pełnił do 31 grudnia 1926 r. Por. *Władze szkolne w latach 1917/18–1937/38. Zbiór ustaw, dekretów, okólników*. Oprac. T. Serafin. Warszawa 1938.

¹⁴ Termin taki ustalono po orzeczeniu Najwyższego Trybunału Administracyjnego – AP Kat., UWŚl., WOP, sygn. 651, k. 23.

¹⁵ Dz.U. RP 1928, nr 47, poz. 462. Połączone ono było z instrukcją ministra z 24 marca – Dz.Urz. MWRiOP 1928, nr 5, poz. 90 i Dz.Urz. WOP 1928, dodatek do nr 7/8, poz. 134, 136–137.

¹⁶ Uzupełnieniem art. 14 ustawy z 1 lipca 1926 r. była instrukcja ministra z 24 marca 1928 r. – Dz.Urz. MWRiOP 1928, nr 5, poz. 90 i Dz.Urz. WOP 1928, dodatek do nr 7/8, poz. 135–136. Zmiany do nich wprowadzały: 1) rozporządzenie ministra z 25 sierpnia 1928 r. (Dz.Urz. MWRiOP 1928, nr 10, poz. 168 i Dz.Urz. WOP 1928, nr 9/10, poz. 170); 2) okólnik Ministerstwa z 27 lutego 1929 r. (Dz.Urz. MWRiOP 1929, nr 4, poz. 46); 3) rozporządzenie ministra z 22 grudnia 1929 r. (Dz.Urz. MWRiOP 1930, nr 1, poz. 2 i Dz.Urz. WOP 1930, nr 1, poz. 1). To ostatnie rozporządzenie wprowadziło zmianę w przepisach instrukcji z 24 marca 1928 r. w brzmieniu rozporządzenia z 3 lutego 1928 r. (Dz.U. RP 1928, nr 47, poz. 462, § 1–3). Zmiany wprowadzone do tych przepisów w latach trzydziestych zawarto w rozporządzeniu ministra z 28 lutego 1933 r. – Dz.Urz. MWRiOP 1933, nr 5, poz. 95 i „Gazeta Urzędowa Województwa Śląskiego – Dział Administracji Szkolnej” (dalej: Gaz. Urz. – DAS) 1933, nr 22/6, poz. 62. Natomiast instrukcja ministra z 9 lipca 1933 r. (Dz.Urz. MWRiOP 1933, nr 12, poz. 178) w województwie nie została przyjęta.

Stale wprowadzane uzupełnienia i poprawki powodowały, że nauczyciele nieraz gubili się w gąszczu wielorakich przepisów. Natomiast przyjmowanie na gruncie śląskim ustaw wprowadzających rozwiązania odmienne niż na gruncie ogólnopolskim budziło niezadowolenie wśród nauczycielstwa śląskiego. Sytuacja taka miała miejsce, gdy mocą ustawy śląskiej z 23 stycznia 1924 roku uchylono niektóre postanowienia ustaw pruskich („Lehrerbesoldungsgesetz” z 26 maja 1909 roku i „Volksschulunterhaltungsgesetz” z 28 lipca 1906 roku) i wprowadzono mniej korzystne przepisy w sprawach: odpłatności za zajmowane mieszkanie, opłacanie składki na fundusz emerytalny oraz na podatek komunalny. Odpowiedzią były dwa memoriały skierowane przez nauczycieli 4 marca 1927 roku do wojewody śląskiego¹⁷. Uważali oni, że śląska ustawa uposażeniowa ze stycznia 1924 roku nie uchylała przepisów ustawy pruskiej przyznających nauczycielom prawo do bezpłatnego mieszkania, stąd za bezpodstawne uznali zabranie im tego przywileju, a tym samym płacenie czynszu za mieszkanie w budynkach szkolnych. Twierdzili też, że nie powinni płacić składki na fundusz emerytalny, bo za czasów pruskich i do wydania ustawy Sejmu RP z 11 grudnia 1923 roku¹⁸ świadczenia takie otrzymywali ze specjalnego funduszu na ten cel gromadzonego¹⁹, oraz że pobierany z ich poborów podatek na rzecz państwowego podatku dochodowego (zgodnie z art. 6 polskiej ustawy z 14 lipca 1923 roku) nie ma uzasadnienia prawnego w województwie śląskim²⁰. Domagali się także 40% dodatku do emerytury. Dochodząc swych praw, nauczyciele powoływali się na nieuchylone przepisy prawa pruskiego i na nieobowiązujące w województwie przepisy prawa polskiego (na te ostatnie powoływali się zwłaszcza wtedy, gdy były one korzystniejsze niż ustawodawstwo śląskie).

17 września 1927 roku naczelnik Wydziału Skarbowego Urzędu Wojewódzkiego Śląskiego, ustosunkowując się do tych roszczeń, stwierdził, że brak ustawy o ustroju wewnętrznym województwa „nie daje podstaw do rozstrzygnięcia, jaki charakter posiadają nauczyciele szkół powszechnych” omawianego terenu. Natomiast ich zaszeregowanie do grupy funkcjonariuszy państwowych i przyznanie im niektórych uprawnień tej grupy upoważniło władze śląskie do pobierania od nauczycieli, tak jak od innych pracowników państwowych, składki na fundusz emerytalny²¹. Natomiast podniesiony przez

¹⁷ AP Kat., UWŚl., WPrez., sygn. 133, k. 54–58; M. W. Wanatowicz: *Ludność napływowa na Górnym Śląsku w latach 1922–1939*. Katowice 1982, s. 47.

¹⁸ Dotyczyła ona zaopatrzenia emerytalnego funkcjonariuszy państwowych – Dz.U. RP 1924, nr 6, poz. 46; AP Kat., UWŚl., WOP, sygn. 705, k. 25, 28–29.

¹⁹ W memoriale domagali się nawet uchylecia okólnika WOP UWŚl. z 9 maja 1925 r. zgodnego z ustawą z 18 grudnia 1924 r. w sprawie ochrony lokatorów (Dz.U. Śl. 1924, nr 28, poz. 107) i zwrotu pobranych od nich sum.

²⁰ Ustawa ta dotyczyła państwowego podatku dochodowego – Dz.U. RP 1923, nr 77, poz. 607. Uzupełniała ją ustawa z 10 stycznia 1924 – Dz.U. RP 1924, nr 13, poz. 110.

²¹ AP Kat., UWŚl., WOP., sygn. 705, k. 23.

nich problem opłat za mieszkanie uregulowała dopiero ustawa Sejmu Śląskiego wydana 25 stycznia 1938 roku²². Potwierdziła ona prawo nauczycieli szkół powszechnych województwa śląskiego do bezpłatnego mieszkania dostarczanego im przez gminę bądź wypłacania im odpowiedniego równoważnika pieniężnego, którego wysokość uzależniano od stanu rodzinnego nauczyciela.

Po ogłoszeniu ustawy Sejmu RP z 11 marca 1932 roku o ustroju szkolnictwa²³, wojewoda śląski – mimo sprzeciwu Sejmu Śląskiego w sprawie jej wprowadzenia na obszar autonomicznego województwa – rozpoczął wprowadzanie jej poszczególnych postanowień jako przewodniczący Śląskiej Rady Wojewódzkiej. W działaniach tych zyskał on pełne poparcie władz centralnych. Na konferencji zorganizowanej 8 sierpnia 1933 roku w Biurze Prasowym Prezesa Rady Ministrów (uczestniczył w niej także naczelnik WOP UWŚl. Tadeusz Kupczyński), dotyczącej kompetencji ustawodawczych w zakresie stosunków służbowych i uposażenia nauczycieli stwierdzono, że „nie ma przeszkód wynikających ze statusu organicznego w wydaniu aktu ogólnopaństwowego, który by nowelizował ustawę z 11 lipca 1926 roku o stosunkach służbowych w kierunku dostosowania jej przepisów do odrębności faktycznie istniejących na obszarze województwa śląskiego”²⁴. Postanowienia te sankcjonowały działania wojewody, który już w 1932 roku wprowadził na obszar województwa rozporządzenie prezydenta z 21 września tego roku, a dotyczące pragmatyki nauczycielskiej²⁵.

W tym znowelizowanym akcie prawnym, obowiązującym w województwie od 1 listopada 1932 roku, wprowadzono wiele zmian. W ocenianiu nauczycieli zmieniano nazwę stopni z bardzo dobrego, zadowalającego i niezadowalającego na dobry, dostateczny i niedostateczny. Przyjęto też, że nauczyciela stałego można przenieść na równorzędne stanowisko do innej szkoły ze względu na zmiany organizacyjne w szkolnictwie, a wystarczającym powodem jego zwolnienia może być otrzymanie przez niego dwukrotnie w ciągu jednego roku oceny niedostatecznej bez dochodzenia kwalifikacyjnego. Przy rozpatrywaniu zagadnień dotyczących odpowiedzialności służbowej wyeliminowano przepisy związane z dochodzeniem dyscyplinarnym, „władza szkolna zyskała więc prawo pozbycia się nauczyciela stałego, zamykając przed nauczycielem

²² Dz.U. Śl 1938, nr 2, poz. 3 i 5.

²³ Dz.U. RP 1932, nr 38, poz. 389.

²⁴ AP Kat., UWŚl., WPrez., sygn. 133, k. 135; WOP., sygn. 651, k. 23.

²⁵ Ogłoszone ono zostało w brzmieniu obwieszczenia ministra z 9 listopada 1932 r. – Dz.U. RP 1932, nr 91, poz. 773; nr 104, poz. 873 i Gaz. Urz. – DAS 1932, nr 39/7, poz. 109. Natomiast w rozporządzeniu ministra z 30 maja 1932 r. o przystosowaniu art. 58 ustawy z 1 lipca 1926 r. o stosunkach z uzupełnieniami z 1928 r. (Dz.Urz. MWRiOP 1932, nr 4, poz. 42), łącząc przepisy pragmatyki i uposażenia nauczycieli, odsyłano do wcześniej przyjętych norm oraz przepisów. Wprowadzono je na obszar województwa po wydaniu okólnika nr 176 ministra z 2 grudnia 1932 r. z mocą obowiązującą od 1 września 1932 r. – Gaz. Urz. – DAS 1933, nr 4/1, poz. 5.

dostęp do jego arkusza służbowego, przez co o swoich błędach dowiadywał się z „opinii załączonej do oceny niedostatecznej”. Akt potwierdzał natomiast prawo wojewody do mianowania nauczycieli²⁶.

Problem braku jednolitych ustaleń dotyczących oceniania nauczycieli, nadmierne ich obciążanie pracą społeczną oraz uwzględnianie tego tylko kryterium – jako wielce szkodliwego – przy opiniowaniu całokształtu ich działań podnosił wiele razy Związek Nauczycielstwa Polskiego na łamach „Ogniskowca”, potwierdzając jednocześnie opinie przedstawione wcześniej w tej sprawie przez Związek Obrony Kresów Zachodnich²⁷. Związek uważał, że wobec działających w środowisku kilkudziesięciu organizacji zawsze można znaleźć było okazję, by oskarżyć nauczyciela o brak współpracy z którąkolwiek z nich. Komentując natomiast dużą liczbę ocen niedostatecznych wystawionych nauczycielom twierdził, iż wynikają one z braku możliwości podnoszenia przez nich kwalifikacji zawodowych. Kursy dające podstawy do ich zdobywania były ograniczane ze względu na oszczędności budżetowe²⁸. Twierdził także – opierając się na konkretnych przykładach – że zasady i sposoby przeprowadzenia wizytacji oraz hospitacji nie znajdowały potwierdzenia w istniejących przepisach oraz zaprzeczały dobremu obyczajom panującym w szkole. Osoby wizytujące pracę nauczycieli zamiast służyć im radą i pomocą, „zakradały się chyłkiem, aby ich na czymś przyłapać czy też zaskoczyć, a następnie po miłych na pozór słówkach, bez wysłuchania wyjaśnień czy usprawiedliwień, przysłać na piśmie »tłuste niedostateczne«. Domagał się więc, by w nauczycielskich arkuszach spostrzeżeń osoby upoważnione do oceny pracy kadry pedagogicznej szeroko motywowały wystawioną notę, a przy jej wystawianiu nie kierowały się emocjami czy osobistymi urazami. Podważał także zasady „katolickiej krytyki” stosowanej wobec nauczycieli. Występował też przeciw nadmiernie rozbudowanemu – „do wprost śmiesznych granic hipertrofii” – systemowi nadzorowania i instruowania nauczycieli, do którego dołączono nieoficjalny, a nawet anonimowy, często bardzo krzywdzący nauczycielstwo, system donosów „w postaci tchórzliwych, a złośliwych oszczerców i pojadków czci ludzkiej”. Podkreślał natomiast potrzebę zwrócenia baczniejszej uwagi na poczucie, honoru i zasad współżycia społecznego²⁹.

Czytając „Ogniskowca”, można by sądzić, że śląskie władze oświatowe nieludzko postępowały z nauczycielami. Tymczasem z zachowanych wnio-

²⁶ *Wobec zmiany pragmatyki nauczycielskiej*. „Miesięcznik Pedagogiczny” (dalej: Mies. Ped.) 1932, nr 11, s. 304–305.

²⁷ *Sprawa szkolna na Górnym Śląsku*. [Wydawnictwo Związku Obrony Kresów Zachodnich]. Poznań–Katowice–Toruń–Warszawa 1927, s. 67–68.

²⁸ *Nauczyciel w świetle swej pracy zawodowej na Górnym Śląsku*. „Ogniskowiec” (dalej: Ogn.) 1935, nr 5, s. 133–136.

²⁹ J.-t.k.a.: *Nie chcemy oceniać*. Ogn. 1936, nr 3, s. 67–68; *Przykra sprawa*. Ogn. 1936, nr 3, s. 65–66; E. Kusner: *Na marginesie arkuszy spostrzeżeń*. Ogn. 1936/1937, nr 8,

sków o przeniesienie nauczycieli wynika, że oni to „nieodpowiednio odnosząc się do społeczeństwa”, „zachowując się pod względem moralnym niezupełnie zadowolająco”, „osiągając niedostateczne wyniki w pracy szkolnej” bądź też „wywołując starcia z żoną kierownika szkoły”, nie zawsze przestrzegali obowiązujących przepisów prawa i dlatego byli w różny sposób karani³⁰. Uważając się za pokrzywdzonych, bardzo szybko nagłaśniali całą sprawę w czasopiśmie związkowym, przez co można było sądzić, iż całe nauczycielstwo było stale „szykanowane i krzywdzone”.

Przyjęte w założeniach pragmatycznych z 1932 roku możliwości przeniesienia bądź zwolnienia nauczycieli stałych powodowały, że WOP UWŚI. otrzymywał od nauczycieli wiele listów i skarg uzasadniających bezpodstawność podjętych decyzji, a nawet nieprzestrzeganie prawa przez władze szkolne I instancji. Trudne warunki pracy, podejmowanie przez nauczycieli decyzji nie zawsze akceptowanych przez mieszkańców tego terenu, a zwłaszcza przez Górnolazaków (np. tępienie gwary, lansowanie szkoły symultannej czy świeckiej), niemożliwość zatrudnienia w latach trzydziestych wszystkich nauczycieli posiadających stosowne wykształcenie i kwalifikacje stawały się nieraz przyczynami starć z miejscową społecznością, z duchowieństwem, z podwładnymi, a tym samym „zachowań niezadowolających pod względem moralnym”³¹. Nauczycielstwo szkół powszechnych – tak miejscowego pochodzenia, jak i napływowego – pracując na południowo-zachodnich rubieżach Polski międzywojennej, napotykało w pracy z dziećmi na wiele trudności i problemów. Nie było także wolne od wad czy cech ujemnych.

W latach dwudziestych i w okresie późniejszym „liczne były nieміłe przypadki zachodzące zbyt często wśród nauczycielstwa, a dotyczące wzajemnego oskarżania się w sądach”. Dążąc do złagodzenia występujących sporów i uniknięcia gorszących nieraz spraw sądowych, WOP UWŚI skierował w kwietniu 1928 roku do nauczycieli stosowne pismo, przypominające im o potrzebie przestrzegania nadal obowiązującego pruskiego rozporządzenia z 1 października 1906 roku, że wszelkie spory wśród nauczycielstwa winny być rozpatrywane przez Powiatowe Urzędy Szkolne, czyli władze szkolne I instancji, a nie sądy³².

W wykazie sporządzonym w 1932 roku, zawierającym nazwiska zwolnionych ze służby funkcjonariuszy państwowych, znalazło się aż 85 nauczycieli śląskich. Jednak przyczynami ich zwolnień były przede wszystkim pobierane przez nich składki z Niemiec i prowadzona agitacja za szkołą niemiecką, a tylko w jednym przypadku niezadowolające wyniki

s. 22–23; *Wycinki z doli nauczycielstwa śląskiego*: Ogn. 1936/1937, nr 8, s. 113–117; *O etykę i honor w pracy zawodowej*. Ogn. 1937/1938, nr 7/8, s. 105–107.

³⁰ Por. AP Kat., UWŚI. WOP., sygn. 724, k. 39.

³¹ Tamże, sygn. 654, k. 70.

³² Tamże, sygn. 7, k. 35.

uzyskane w pracy zawodowej i prowadzona agitacja proniemiecka³³. Z kolei z zachowanych akt Okręgowej Komisji Dyscyplinarnej, funkcjonującej przy UWŚl. w Katowicach (przewodniczył jej Edward Gruszka, a funkcję rzecznika nauczycieli sprawował Eustachy Noszczyński), a rozpatrującej w 1938 roku zarzuty wysuwane przeciw nauczycielom, wynika, iż ukarania nauczycieli domagano się, gdy: 1) nauczyciele (najczęściej mężczyźni) nawiązywali romanse z zamężnymi kobietami lub czynili im także propozycje, bądź też dokonywali „czynów nierządnych z uczennicami czy też innymi kobietami”, „używali uczennic do osobistych posług”, stosowali kary cielesne wobec uczniów, obrażali słownie swych przełożonych oraz „podkopywali autorytet nauczyciela”; 2) zaniedbywali obowiązki służbowe, z przyczyn nie usprawiedliwionych nie przychodzili do szkoły, dokonywali nadużyć finansowych lub niewłaściwych zakupów na rzecz szkoły; 3) „niewłaściwie wyrażali się o marszałku Piłsudskim” bądź też „kogo innego uznawali za wroga Polski niż Niemcy”.

W przypadku potwierdzenia zarzutów zaliczonych tu do pierwszej grupy, Komisja wnioskowała o zwolnienie nauczyciela ze służby oraz rozpoczęcie wobec niego postępowania dyscyplinarnego. Za przewinienia należące do grupy drugiej proponowała: roczne lub kilkuletnie odliczenie lat służby nauczycielskiej, kilkunastoprocentowe potrącenie uposażenia zasadniczego przez pół roku lub zmniejszanie zaopatrzenia emerytalnego na przestrzeni kilku lat a także zakaz zajmowania stanowiska kierowniczego w szkole³⁴. Natomiast z listów i zażaleń kierowanych na nauczycieli do WOP UWŚl. przez poszczególne osoby, zarządy związków, organizacje czy ugrupowań politycznych wynikało, jak różnorodne poglądy na pracę szkoły i polskiego nauczyciela mieli sami nadawcy listów i petycji. Zarzuty stawiane przez nich nauczycielom nie znajdowały bowiem potwierdzenia w rzeczywistości (np. sprawa kierownika Kantora w Jaworzu, wysunięta w 1934 roku)³⁵.

W 1932 roku po znowelizowaniu pragmatyki nauczycielskiej w województwie śląskim przyjmowano kolejne rozporządzenia władz centralnych, uzupełniano wcześniej wprowadzone przepisy, a także normowano te problemy, które powstały w wyniku łączenia ustawodawstwa śląskiego z normami ogólnopolskimi. Należały do nich następujące akty prawne: 1) rozporządzenie ministra z 28 lutego 1933 roku, 2) rozporządzenie prezydenta z 28 października 1933 roku, 3) rozporządzenia ministra z 11 września 1935 roku.

W rozporządzeniu ministra z 28 lutego 1933 roku³⁶ przyznano szersze niż dotychczas uprawnienia kuratorom i inspektorom szkolnym przy mia-

³³ Tamże, sygn. 7, k. 4, 13, 14; sygn. 681, k. 1–32; sygn. 725, k. 52–53.

³⁴ Tamże, sygn. 723.

³⁵ Tamże, WPrez., sygn. 133, k. 180–181.

³⁶ Rozporządzenie ministra z 28 lutego 1933 r. w sprawie wykonania postanowień art. 3, 25 i 51 ustawy z 1 lipca 1926 r. o stosunkach służbowych – Dz.Urz. MWRiOP 1933, nr 5, poz. 95 i Gaz. Urz. – DAS 1933, nr 22/6, poz. 62.

nowaniu nauczycieli, udzielano zezwoleń nauczycielom na wykonanie przez nich zajęć ubocznych oraz normowano kwestie dotyczące ich przenoszenia na własną prośbę. Podkreślano w nim po raz kolejny uprawnienia wojewody jako kuratora do mianowania nauczycieli oraz podległych sobie kierowników szkół. Natomiast w rozporządzeniu prezydenta z 28 października 1933 roku, zgodnego z obwieszczeniem ministra z 9 listopada 1932 roku³⁷, w art. pierwszym ustęp 5, znowelizowano art. 97a. Przez wprowadzenie do tego ostatniego drugiego punktu, sankcjonowano w pełni śląską ustawę „celibatową”, a w art. 2 tego rozporządzenia potwierdzano obowiązywanie na terenie województwa mocy prawnej rozporządzenia prezydenta z 6 marca 1928 roku o kwalifikacjach zawodowych nauczycieli. Rozpoczynając pracę w szkołach powszechnych – zgodnie z postanowieniami ustawy z 9 października 1923 roku – nauczyciele powinni się legitymować właściwym wykształceniem i stosownymi kwalifikacjami zawodowymi. Doceniając pracę sił wysoko kwalifikowanych, Karol Stach – ówczesny naczelnik WOP UWŚl. – zalecał w połowie 1926 roku władzom szkolnym II instancji, by nauczycieli z kwalifikacjami zatrudniały w „szkołach wyżej zorganizowanych, co najmniej 4-klasowych, i to w ten sposób, by uczyli przeważnie swoich przedmiotów”, tj. tych, z których zdawali specjalistyczny egzamin zawodowy. Uważał bowiem, że ich zatrudnianie „w szkołach niżej zorganizowanych uznać należy w obecnych warunkach za niepożądane”³⁸.

Problem zdobywania kwalifikacji przez śląskich nauczycieli, pozostawał zagadnieniem otwartym do końca 1935 roku. Wspomniane wyżej rozporządzenie prezydenta z 1928 roku nakazywało przeprowadzenie ostatecznej redukcji tych sił nauczycielskich, które po przepracowaniu w szkolnictwie 6 lat nie przystąpiły do egzaminów kwalifikacyjnych³⁹. Do 1934 roku nie obowiązywało ono na terenie śląskim, a mimo to opublikowano go na łamach wychodzącego w Cieszynie „Miesięcznika Pedagogicznego”⁴⁰. Władze

³⁷ Rozporządzenie prezydenta RP z 28 października 1933 r. w sprawie zmiany ustawy z 1 lipca 1926 r. o stosunkach służbowych nauczycieli i rozporządzenia prezydenta z 6 marca 1928 r. o kwalifikacjach zawodowych nauczycieli szkół powszechnych – Dz.U. RP 1933, nr 85, poz. 660. Aktu tego nie przedrukowano w dzienniku śląskim, por. AP Kat., UWŚl., WOP., sygn. 725, k. 28–30.

³⁸ Okólnik nr 227 ministra z 12 sierpnia 1926 r. do nauczycielstwa województwa śląskiego – AP Kat., UWŚl., WOP., sygn. 650, k. 82–83.

³⁹ Dz.U. RP 1928, nr 28, poz. 258. Wsparcie ono było rozporządzeniem wykonawczym ministra z 23 listopada 1928 r. – Dz.U. RP 1928, nr 98, poz. 88.

⁴⁰ Mies. Ped. 1929, nr 1, s. 17–20. Szerzej na temat tego czasopisma zob. Z. Dawid: *Problematyka pedeutologiczna na łamach „Miesięcznika Pedagogicznego” w latach 1892–1918*. W: *Ojczyzna wielka i mała. Księga pamiątkowa z okazji 40-lecia Oddziału PTH w Cieszynie*. Red. I. Panic. Cieszyn 1996.

województwa, dostrzegając wagę zagadnienia, już w końcu 1926 roku zwolniły z powodu braku kwalifikacji około 600 nauczycieli i proces ten kontynuowały do końca 1928 roku⁴¹. Pomimo to część nauczycielstwa śląskiego nadal nie spełniała wymogów stawianych kadrze pedagogicznej⁴². Zorganizowano więc na terenie województwa dwa Wyższe Kursy Nauczycielskie. Wiele osób skierowano – po udzieleniu im płatnych urlopów – na podobne kursy w ościennych województwach, a także na studia w Państwowym Instytucie Robót Ręcznych i Centralnej Szkole Wychowania Fizycznego w Warszawie⁴³. Jednak nie dla wszystkich chętnych starczyło miejsca. Dlatego zwolnienia nauczycieli z tych właśnie przyczyn kontynuowano z całą bezwzględnością, a nawet przybrały one szeroki rozmiar⁴⁴. W działaniach tych pomagał władzom Oddział Osobowy WOP UWŚl., powołany 1 listopada 1932 roku⁴⁵.

Przyjęcie ustawy 6 lat po jej opublikowaniu spowodowało, że wyznaczony w tym akcie prawnym termin zakończenia zdobywania kwalifikacji (31 sierpnia 1934 roku) nie mógł być dotrzymany⁴⁶ tym bardziej, że przepisom tym podlegali wszyscy nauczyciele, łącznie z wyjętymi spod tego prawa w 1928 roku nauczycielkami tzw. robót kobiecych⁴⁷. Wychodząc więc naprzeciw działaniom terenowych władz oświatowych, w rozporządzeniu wydanym 14 czerwca 1934 roku Ministerstwo sprecyzowało szczegółowe zasady kwalifikowania kadry pedagogicznej, osoby uprawnione do tego typu działań a także zamieściło wzory druków niezbędnych do wypełnienia przy realizacji tego typu prac⁴⁸. Śląskie władze oświatowe przejęły te postano-

⁴¹ Sprawozdania..., 151 pos. I SSł. z 1 grudnia 1926 r.

⁴² T. Fałęcki: *Niemieckie szkolnictwo mniejszościowe na Górnym Śląsku w latach 1922–1932*. Katowice–Kraków 1970, s. 101 i tab. VIII.

⁴³ L. Ręgorowicz: *Szkolnictwo w województwie śląskim w zarysie*. Katowice 1932, s. 17–18. W 1928 r. wojewoda Michał Grażyński w miejsce nauczycieli zwolnionych z powodu braku kwalifikacji zatrudnił absolwentów śląskich. Por. M. W. Wanatowicz: *Ludność...*, s. 120; Sprawozdania..., 173 pos. I SSł. z 22 lutego 1928 r.

⁴⁴ M. W. Wanatowicz: *Ludność...*, s. 120; AP Kat., UWŚl., WOP., sygn. 651, k. 1–4.

⁴⁵ Materiały dotyczące Oddziału Osobowego WOP UWŚl. – AP Kat., UWŚl., WPrez., sygn. 168,169; WOP., sygn. 651, k. 1–4.

⁴⁶ Ustawę tę opublikowano w 1934 r. (Gaz. Urz. – DAS 1934, nr 5/2, poz. 5); termin określony w niej podano na podstawie rozporządzenia wykonawczego, podanego 23 listopada 1928 r.; por. przyp. 39.

⁴⁷ Por. Sprawozdanie Oddziału II Osobowego WOP UWŚl. – AP Kat., UWŚl., WOP., sygn. 651, k. 24.

⁴⁸ Rozporządzenie ministra z 14 czerwca 1934 r. o kwalifikowaniu nauczycieli – Dz.U. RP 1934, nr 54, poz. 490 i Gaz. Urz. – DAS 1934, nr 33/10, poz. 137. Potwierdzano w nim także – podniesioną już 18 stycznia 1930 r. na bazie doświadczeń wyniesionych z egzaminów kwalifikacyjnych – potrzebę przeprowadzania przez kierowników szkół „hospitacji lekcji prowadzonych przez każdą siłę nauczycielską”. Por. pismo naczelnika WOP L. Ręgorowicza z 18 stycznia 1930 r. – Dz.Urz. WOP 1930, nr 1, poz. 4.

wienia, ale dopiero pismem z 9 stycznia 1935 roku⁴⁹ potwierdziły swą gotowość do zakończenia prac. Zgodnie ze złożoną w nim deklaracją zaaprobowwały też instrukcję Ministerstwa z 29 stycznia tego roku, wyjaśniającą różne kwestie podnoszone wcześniej⁵⁰ (załącznik do instrukcji, zawierający podstawy prawne do formułowania opinii i ustalenia ocen kwalifikacyjnych⁵¹), a także przesunięty na dzień 30 czerwca 1935 roku termin zakończenia prac kwalifikacyjnych nauczycieli szkół powszechnych. Jednak i ten ostatni termin – mocą rozporządzenia ministra z 2 marca 1935 roku – przesunięto po raz kolejny, tym razem na dzień 31 grudnia tego właśnie roku⁵². Terminu tego przestrzegano rygorystycznie. W sprawozdaniu przedstawionym przez WOP, a dotyczącym 1935 roku stwierdzono, że do końca roku miało miejsce „wykończenie prac unifikacyjnych. [...] Przeprowadzono ostatecznie redukcję tych sił nauczycielskich, które mając więcej niż 6 lat służby, nie złożyły egzaminu praktycznego”⁵³, którego kryteria sprecyzowano w okólniku WOP wydanym 25 września 1933 roku⁵⁴.

Całość ustaleń prawnych dotyczących zdobywania przez nauczycieli kwalifikacji zawodowych zamykało rozporządzenie ministra z 24 grudnia 1937 roku, a dotyczące nauczycieli religii rzymskokatolickiej (tak osób świeckich, jak i duchowych) uczących w szkołach powszechnych⁵⁵. Dla nich ostateczny termin zdobycia kwalifikacji wyznaczono na 30 czerwca 1940 roku. W dokumencie tym powtórzono ponadto wiele kwestii ustalonych już w 1928 roku. Uaktualniono natomiast okólnik ministra z 24 kwietnia 1926 roku, regulujący postępowanie władz przy mianowaniu nauczycieli religii rzymskokatolickiej. Przyjęto, że kwalifikacje zawodowe do nauczania religii otrzymane przez księży po ukończeniu niektórych seminariów duchowych⁵⁶ były jedno-

⁴⁹ Opublikowano je w *Gaz. Urz.* – DAS 1935, nr 2/6, poz. 13 (dodatkowy druk między stroną 14 i 15).

⁵⁰ *Gaz. Urz.* – DAS 1935, nr 2/6, poz. 13.

⁵¹ *Dz.Urz. MWRiOP* 1935, nr 1, poz. 2 i 3.

⁵² Rozporządzenie ministra z 2 marca 1935 r. w sprawie wykonania niektórych postanowień prezydenta z 6 marca 1928 r. o kwalifikacjach nauczycieli szkół publicznych – *Gaz. Urz.* – DAS 1935, nr 6/19, poz. 83 (*Dz.U. RP* 1935, nr 22, poz. 136). W rozporządzeniu tym podano datę: 31 grudnia 1933. Jest to zapewne błąd drukarski, bo dziennik ten wydano w 1935 r. Właściwa data powinna być: 31 grudnia 1935, co zresztą wynika z wcześniejszych ustaleń.

⁵³ Sprawozdanie Oddziału II..., *AP Kat. UWŚl.*, WOP, sygn. 651, k. 1–2.

⁵⁴ *Gaz. Urz.* – DAS 1933, nr 32/9, poz. 177.

⁵⁵ *Gaz. Urz.* – DAS 1938, nr 1, poz. 1 (*Dz.U. RP* 1937, nr 4, poz. 245). Brak wydania takiego aktu przez władze oświatowe dostrzegali: sekretarz Episkopatu Polski ks. bp S. Łukomski w liście z 21 marca 1934 r. skierowanym do ordynariusza śląskiego ks. bp. S. Adamskiego oraz księża kardynałowie: A. Hlond i A. Kakowski w liście wysłanym do ministra 1 marca 1935 r. – Archiwum Archidiecezji Katowickiej w Katowicach (dalej: AArch. Kat.), Kancelaria biskupa Adamskiego (dalej: KBA), sygn. 164, k. 165–166; sygn. 77, k. 88.

⁵⁶ *Dz.Urz. MWRiOP* 1926, nr 9, poz. 104.

cześniej kwalifikacjami wymaganymi do ustalenia w państwowej służbie nauczycielskiej. W stosunku do osób świeckich przewidziano natomiast całą procedurę ich ustalania.

Przedmiotem sporu pozostawał natomiast art. 27 rozporządzenia prezydenta z 28 października 1933 roku. Dyskusja prowadzona przez władze kościelne różnych szczebli z ministrem dotyczyła udzielania misji kanonicznej osobom świeckim uczącym religii przez ordynariuszy diecezji i mianowania tych osób przez władze szkolne. Władze szkolne obowiązane były zatrudniać tylko te osoby, które taką misję posiadały. Nie musiały jednak akceptować tych (także posiadających misję), które odpowiadały tylko stronie kościelnej, gdyż konkordat do działań tych jako „spółrządne podmioty prawne” ustanowił ordynariusza i władze szkolne⁵⁷. Twierdziły więc, że udzielenie misji nie jest równoznaczne z mianowaniem nauczyciela na posadę nauczycielską w państwowej szkole, gdyż to ostatnie prawo, czyli mianowanie, przysługiwało wyłącznie władzom szkolnym, a w województwie śląskim – wojewodzie.

Traktując księży jako nauczycieli, wymagały także od nich stosownego pisma o nadanie im posady nauczyciela religii rzymskokatolickiej⁵⁸. Od uzyskania zgody na zatrudnienie wystawione przez świeckie władze szkolne oraz na powierzenie im stanowiska nauczyciela religii przez władze kościelne, uzależniały niekiedy wypłacenie przysługującego im wynagrodzenia pieniężnego⁵⁹. Ze składania tego drugiego zwolniono jedynie miejscowe duchowieństwo oraz proboszczów uczących religii w szkołach powszechnych. Jednak ze względu na ustalanie budżetu szkół wymagano, by także i oni – ustnie lub pisemnie – zawiadamiali władze, w określonym przez nie czasie, o gotowości podjęcia obowiązków⁶⁰. Taką interpretację przepisów oraz takie wymagania stawiane osobom uczącym religii (nie tylko w województwie, ale także w innych regionach Polski) należy łączyć z prowadzoną przez sanację

⁵⁷ Pismo Kuratorium Okręgu Szkolnego Krakowskiego z 5 lipca 1934 r. do ks. S. Sołowskiego – Archiwum Państwowe Kraków (dalej: AP Kraków), Kuratorium Okręgu Szkolnego Krakowskiego (dalej: KOSK), sygn. 29, k. 17.

⁵⁸ Okólnik ministra z 24 kwietnia 1926 r. (Dz.Urz. MWRiOP 1926, nr 9, poz. 104), potwierdzony pismem Ministerstwa z 8 lipca 1935 r. (nr BP 11014/35).

⁵⁹ Pismo Kuratorium Okręgu Szkolnego Krakowskiego z 30 listopada 1934 r. do Kurii Biskupiej w Tarnowie – AP Kraków, KOSK, sygn. 29, k. 21.

⁶⁰ Pismo Ministerstwa z 8 lipca 1935 r. i 25 marca 1936 r. do Kuratorium Krakowskiego – AP Kraków, KOSK, sygn. 29, k. 31, 37. Takie rozwiązanie przedstawił minister J. Jędrzejewicz 13 listopada 1934 r. w liście skierowanym do ks. A. Kakowskiego, a jego odpis wysłał do ks. bp. S. Adamskiego – AArch. Kat., KBA, sygn. 77, k. 2. Stan taki potwierdzała Kuria Śląska w piśmie z 8 lipca 1935 r. skierowanym do WOP UWŚl. – chociaż nie informowała o potrzebie zawiadamiania władzy szkolnej o podjęciu obowiązków nauczyciela religii przez proboszczów miejscowej parafii (Tamże, sygn. 165, k. 126).

walką z Kościołem rzymskokatolickim, zwłaszcza w pierwszej połowie lat trzydziestych o oblicze ideowe i charakter szkolnictwa powszechnego.

Rozporządzenie ministra z 11 września 1935 roku⁶¹ dotyczyło składania przysięgi służbowej przez nauczycieli, zakresu ich obowiązków w czasie odbywania przez uczniów praktyk religijnych w niedziele i święta, przyznawanej nauczycielom zniżki godzin oraz wykonywania zastępstw przez dyrektorów szkół. Zagadnienia te należały do problemów często podnoszonych przez różne gremia śląskie.

Zgodnie z założeniami art. 14 pragmatyki nauczycielskiej z 1 lipca 1926 roku (zaaprobowanej ustawą Sejmu Śląskiego w dniu 19 października 1927 roku), przy obejmowaniu służby nauczycielskiej nauczyciele stali składali przysięgę służbową, a tymczasowi – przyrzeczenie służbowe. Dаты ich złożenia ustalała władza w piśmie nominacyjnym dla nauczyciela tymczasowego i w dekrete ustalenia dla nauczyciela stałego. Rozporządzenie z 1935 roku stanowiło, że kadra pedagogiczna, która tę przysięgę bądź przyrzeczenie złożyła przed 28 października 1933 roku, została z tego zobowiązania – dotyczącego wszystkich funkcjonariuszy państwowych w Polsce – zwolniona. Na podstawie orzeczenia Najwyższego Trybunału Administracyjnego przyjęto, że „kategoryczny obowiązek nauczycieli do złożenia przysięgi służbowej wynikał z brzmienia przepisów pragmatycznych”⁶². Tekst przysięgi lub przyrzeczenia – zwany w latach trzydziestych rotą – regulowało rozporządzenie ministra z 22 grudnia 1926 roku (przyjęte w województwie śląskim⁶³), uzupełnione rozporządzeniem tegoż z 11 września 1936 roku⁶⁴. Rota była składana przez funkcjonariuszy państwowych w języku państwowym jako akt „urzędowania wewnętrznego”⁶⁵. Jej tekst dla nauczycieli duchownych i osób bezwyznaniowych – regulowały w latach trzydziestych odrębne przepisy⁶⁶. Opuszczenie

⁶¹ Dz.U. PR 1936, nr 77, poz. 542 (Dz.Urz. MWRiOP 1936, nr 10, poz. 192) i Gaz. Urz. – DAS 1936, nr 12, poz. 262. Rozporządzenia Rady Ministrów z 12 października 1934 r. o dodatkach służbowych z tytułu zatrudnienia w niedziele i święta (przyznające nauczycielom dodatek w wysokości 1/30 miesięcznego wynagrodzenia, dzień wolny bądź specjalny dodatek) w województwie śląskim nie przyjęto. Por. Dz.U. RP 1934, nr 97, poz. 885.

⁶² *Stosunki służbowe nauczycieli. Zbiór przepisów obowiązujących w zakresie stosunków służbowych nauczycieli*. Oprac. S. Marszałek, W. Wilamowski, J. Wójcik. Warszawa 1938, s. 114.

⁶³ Dz.U. RP 1926, nr 131, poz. 787 (Dz.Urz. MWRiOP 1927, nr 1, poz. 26) i Dz.Urz. WOP 1928, dodatek do nr 7/8, poz. 135.

⁶⁴ Dz.U. RP 1936, nr 73, poz. 542 i Gaz. Urz. – DAS 1936, nr 12, poz. 262.

⁶⁵ *Stosunki służbowe...*, s. 115; ustawa z 31 lipca 1924 r. o języku państwowym – Dz.U. RP 1924, nr 73, poz. 724.

⁶⁶ Były to: okólnik ministra z 19 lutego 1930 r. (Dz.Urz. WOP 1930, nr 3, poz. 45), wydrukowany także przez „Miesięcznik Kościelny” 1930, nr 7, poz. 84 oraz pismo Ministerstwa z 14 marca 1935 r. (nr BP 4757), podpisane przez dyrektora Biura Personalnego J. T. Lipkę i nakazane do wykonania w województwie śląskim przez naczelnika WOP T. Kupczyńskiego pismem z 17 maja 1935 r. Por. *Stosunki służbowe...*, s. 115.

w niej słów: „Przysięgam Panu Bogu Wszechmogącemu” oraz „Tak mi dopomóż Bóg” i zastąpienie ich zwrotem: „Tak, przysięgam” zostało uznane przez zwolenników katolicyzmu szkolnictwa za działania sprzeczne z aktualną linią wychowania, realizowaną w szkolnictwie na polskim Górnym Śląsku.

Redakcja „Gościa Niedzielnego” kwestionowała zasadność tego typu roty i w ogóle możliwość podejmowania pracy w szkolnictwie śląskim przez osoby bezwyznaniowe. Dla uzasadnienia swych wywodów powoływała się na nieuchylone przepisy prawa pruskiego, a odpowiedzialnością za wydanie tego zarządzenia obwiniła inspektorów i wizytatorów, czyli urzędników administracji szkolnej I stopnia, pozostających członkami Związku Nauczycielstwa Polskiego. W ich światopoglądzie i podejmowanych przez nich działaniach dostrzegała przyczynę występujących napięć na linii: państwo – Kościół⁶⁷; utożsamiała ich z osobami zjadale walczącymi z wartościami religijnymi i kościelnymi, które żądały usunięcia napisów „katolicka” z szyldów i pieczęci szkół⁶⁸.

Pismo Ministerstwa z 16 lutego 1938 roku w sprawie bezpłatnej praktyki wliczonej do czasokresu wymaganego do ustalenia⁶⁹, czyli do uzyskania przez nauczycieli określonych świadczeń wynikających z założeń pragmatyki, postanawiało, że pracą uprawniającą nauczyciela do takiego ustalenia pozostawała służba pełniona przez niego w szkołach państwowych, publicznych i prywatnych w wymiarze co najmniej 14 godzin tygodniowo. Natomiast rozporządzenie ministra z 10 marca 1938 roku, dające kuratorom i inspektorom prawo do przenoszenia nauczycieli stałych i tymczasowych do szkolnictwa powszechnego, przyjmowano, bo „wyższej rangi zmiany w strukturze szkolnictwa są ważniejsze w służbie nauczycielskiej niż indywidualne możliwości”⁷⁰. Prawnie więc sankcjonowało przenoszenie nauczycieli z róż-

⁶⁷ Por. wypowiedź bp. śląskiego ks. S. Adamskiego z 16 maja 1934 r. na Zjeździe Stowarzyszenia Chrześcijańsko-Narodowego Nauczycielstwa Szkół Powszechnych – AArch. Kat., KBA, sygn. 164, k. 207; list bp. śląskiego do ks. bp. T. Łukomskiego – Tamże, sygn. 165, k. 98–99; notatka z konferencji bp. śląskiego z wojewodą M. Grażyńskim z 26 października 1935 r. – Tamże, sygn. 96, k. 104; J. Macała: *Zaangażowanie polityczne duchowieństwa śląskiego w latach 1926–1939. W: Duchowieństwo śląskie wobec przemian społeczno-kulturowych w XIX i w pierwszej połowie XX wieku. Materiały sesji historycznej zorganizowanej w Warszawie 7 listopada 1995 roku.* Red. W. Musiałik i ks. J. Myszor. Warszawa 1995, s. 95.

⁶⁸ *W sprawie przysięgi służbowej składanej przez osoby bezwyznaniowe.* „Gość Niedzielnym” nr 24 z 16 czerwca 1935 r., s. 336–377.

⁶⁹ Pismo to adresowane było do kuratorium w Wilnie, ale miało też adnotację: „Do naczelnika WOP UWŚI w Katowicach – do wiadomości i zastosowania w województwie śląskim z dniem 25 lutego 1938 roku” – Gaz. Urz. – DAS 1938, nr 5, poz. 119.

⁷⁰ Rozporządzenie ministra z 10 marca 1938 r. o zmianie rozporządzenia ministra z 28 lutego 1933 r. w sprawie wykonania postanowień art. 3, 25 i 51 ustawy z dnia 1 lipca 1926 r. o stosunkach służbowych – Dz.Urz. MWRiOP 1938, nr 3, poz. 60 i Gaz. Urz. – DAS 1938, nr 4, poz. 84.

nych przyczyn – także z powodu nierespektowania przez nich miejscowych zwyczajów, tłumacząc je zmianami organizacyjnymi.

Szczególnie ważne znaczenie miała dla śląskiego szkolnictwa powszechnego i nauczycieli w nim zatrudnionych ustawa Sejmu RP z 9 kwietnia 1938 roku⁷¹. Znosiła ona tzw. odrębności śląskie, tj. tytuły rektorów i konrektorów przysługujące niektórym nauczycielom likwidowanych szkół wydziałowych oraz moc prawną ustawy Sejmu Śląskiego z 26 marca 1926 roku ograniczającej prawo do wykonywania pracy z zawodzie nauczycielskim przez kobiety zamężne⁷², przez uchylenie art. 97a rozporządzenia prezydenta z 28 października 1933 roku. Ustawa „celibatowa”, wprowadzona ze względu na oszczędności budżetowe oraz ze względu na zasadność zatrzymania tradycyjnych ról przepisanych kobiecie Górnaślazaczce, nawiązująca do postanowień pruskiego ministra z 1898 roku i zatwierdzona w 1933 roku przez Najwyższy Trybunał Administracyjny oraz prezydenta Rzeczypospolitej⁷³, nie spełniła pokładanych w niej nadziei. Nie zdołała też zahamować nowych tendencji wkraczających do życia dość konserwatywnej społeczności górnośląskiej. Mimo wielorakich protestów, została zatwierdzona przez prezydenta w 1933 roku, tj. w czasie wdrażania na obszarze autonomicznego województwa śląskiego przez wojewodę śląskiego (jako Przewodniczącego Śląskiej Rady Wojewódzkiej) wbrew woli Sejmu Śląskiego ogólnopolskiej ustawy z 11 marca 1932 roku dotyczącej reformy szkolnictwa polskiego⁷⁴.

Okólnik nr 102 ministra z 23 listopada 1937 roku⁷⁵, dotyczący możliwości karania nauczycieli za niektóre przestępstwa wskazane w przepisach pragmatycznych, potwierdzał jedynie wcześniej wydane przepisy. Według postanowień w nich zawartych „osoby karane sądownie za działalność na szkodę państwa, za przestępstwa popełnione z chęci zysku lub przeciw obyczajności publicznej” nie mogły być zatrudniane w szkolnictwie. WOP UWŚI otrzymał od władz i administracji centralnej listy osób wydalonych bądź zwolnionych ze służby nauczycielskiej, jednocześnie nie posiadających prawa do podjęcia obowiązków służbowych w żadnej polskiej szko-

⁷¹ Dz.U. RP 1938, nr 27, poz. 243 i Gaz. Urz. – DAS 1938, nr 4, poz. 83. Upoważniała ona również ministra do ogłoszenia jednolitego tekstu ustawy z 1 lipca 1926 r. ze zmianami wprowadzonymi do niej po 9 listopada 1932 r. Aktu takiego nie wydano, mimo że projekt ustawy o stosunkach służbowych stanowił przedmiot obrad Senatu RP w dniu 23 marca 1938 r. (Sprawozdania..., 23 pos. IV SŚl. z 23 marca 1938 r., ł. 71). Z polecenia ministra W. Świątosławskiego wszystkie te przepisy wydano drukiem; por. *Stosunki służbowe...*

⁷² Dz.U. Śl 1926, nr 23, poz. 39.

⁷³ Por. J. Syska: *Z walki o Śląsk i szkołę powszechną*. Katowice 1975, s. 102, przyp. 37; D. Kałwa: *Model kobiety aktywnej na Górnym Śląsku (na przykładzie województwa śląskiego 1922–1939)*. W: *Działalność społeczno-narodowa i polityka kobiet na Górnym Śląsku w XX wieku*. Red. H. Karczyńska. Opole 1997, s. 65.

⁷⁴ Sprawozdania..., 28 i 29 pos. I SŚl. z 10 i 22 marca 1933 r.

⁷⁵ Gaz. Urz. – DAS 1938, nr 1, poz. 4.

le. Był także zobowiązany do sporządzania takich list i wysyłania ich do Ministerstwa⁷⁶.

Prezentowane przepisy pragmatyki nauczycielskiej, będące uzupełnieniem bądź poszerzeniem przepisów pragmatycznych z 1933 roku, wprowadzane do szkolnictwa autonomicznego województwa śląskiego przez wojewodę, równoległe z założeniami ustawy z 11 marca 1932 roku dotyczącej reformy szkolnictwa, spowodowały, że w końcu lat trzydziestych kadra pedagogiczna szkolnictwa powszechnego tego terenu – mimo obowiązujących nadal zasad autonomii – podlegała (tak jak i szkolnictwo) takim samym przepisom, jak nauczyciele pracujący na terenie Rzeczypospolitej. Wprowadzając stopniowo nowe przepisy, eliminowano jednocześnie pozostałości prawa pruskiego i śląskiego, a tym samym dokonywano i na tym polu unifikacji i integracji ziemi śląskiej z Macierzą.

⁷⁶ AP Kat., UWŚl., WOP, sygn. 724, k. 39.